

РОДИТЕЛСКО ПОВЕДЕНИЕ И СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ СЪС СТРЕС В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Атанасова-Шумкова Ирина

Докторант по психология на развитието в детска и юношеска възраст, Софийски университет "Св.Климент Охридски", психолог - Център за рехабилитация на деца и юноши - Подуяне

Изследвана е взаимовръзката между възприеманите измерения на родителско поведение (Приемане-отхвърляне, Поведенчески и Психологически контрол) и стратегиите за справяне със стрес в юношеска възраст (Търсене на социална подкрепа, Целенасочено решаване на проблема, Оттегляне, Отказ от целта, Позитивна интерпретация и приемане, Изразяване на емоции). Изследването е проведено върху извадка от 195 лица на възраст 15 -18 години (25 % момчета и 75 % момичета) с две адаптирани методики – COPE-I (C. S. Carver, J. K. Weintraub, M. F. Sheider) и CRPBI (S. Shluderman & E. Shluderman). Данните свидетелстват за нелинейна връзка между двата типа конструкти, като умереният поведенчески контрол и степента на приемане се свързват с активни и целенасочени действия за решаване на проблемната ситуация. Умереното подкрепящо родителско поведение и при момчетата и при момичета се свързва с изпълване на активни, ориентирани към решаване на проблема действия. Влиянието на пола на родителя и на детето също значимо предсказват избора на копинг-стратегия, като с най-силен ефект е поведението на бащата. Способността на подрастващите да преформулират негативните последици от стреса е повлияно от поведението на майката. Предпочитанията към копинг стратегиите при момчетата и момичета в юношеска възраст възпроизвеждат характерните за възрастните различия.

Parental behavior and adolescents` coping strategies

Investigated the relation between perceived parenting style (Acceptance- rejection, Behavioural and Psychological control) and adolescents` coping strategies (Seek social support, Problem solving, Avoidance, Aim Repudiation, Positive reinterpretation and acceptance) The sample included N=148 15 to 18 aged pupils (Boys – 25%, Girls-75%) Two measurements were used COPE-I (C. S. Carver, J. K. Weintraub, M. F. Sheider) и CRPBI (S. Shluderman & E. Shluderman). Medial behavioural control, Medial supportive parenting, and medial parental acceptance correlated with active behavior and problem solving among boys and girls. Gender of the parent and the child influences the relation between perceived parental style and adolescent`s coping. Father`s perceived behavior influences child response to stress much more stronger. Adolescents` ability for, positive reinterpretation and acceptance is influenced by mother`s behaviour. Gender differences in preference of emotional coping are same they were identified among adults.

Въведение

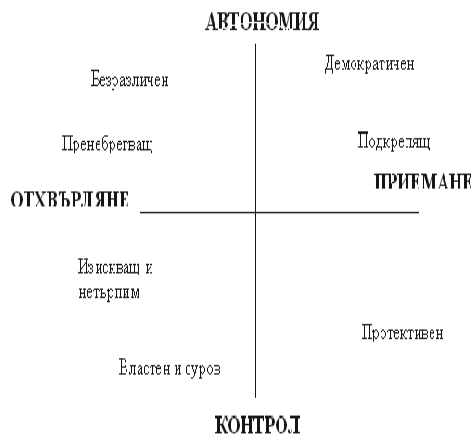
През последните години интересът към изучаване на връзката между соматичните и психични заболявания и стреса е намалял за сметка на изследвания в областта на човешкото поведение в проблемни ситуации. От скоро се обръща внимание на специфичните източници на стрес за отделни възрастови групи и различията в използваните от тях стратегии за преодоляване на последиците.

Настоящото изследване се основава на транзакционната теория на R. Lazarus, [11,12,13], според когото личността и средата непрекъснато си взаимодействуват и се намират в двупосочна динамична връзка. Типа адаптационната реакция зависи както от характера на стимула, така и от индивидуалните особености на организма. Дали една ситуация ще бъде определена като стресова т.е. като опасна за индивида или не, зависи от когнитивен процес, при който се извършва оценка едновременно на външния дразнител и личния адаптационен потенциал на индивида. Под адаптационен потенциал тук се разбира наличието на умения и всякакъв тип ресурси – материални, психически, физически, социални активи. [6] Организираното поведение, резултат от процеса на оценка се определя като стратегия на справяне със стрес. Изследванията сочат, че индивидуалните различия в поведението се свързват отделните стратегии с показателите по различни диспозиционни характеристики на психичното функциониране.[6,7,10,14] Най-общо в литературата тези стратегии се разделят на два типа в зависимост от обекта Проблемно-фокуирани-насочени към средови фактори и

Емоционално-фокусирани стратегии – насочени към субективните преживявания. В зависимост от посоката Избягващи и Подходящи към проблема стратегии.[6,9, 11,12,13,] Значимостта на родителското поведение в процеса на формиране на реакция на стрес при юношите, произтича от относителната тежест, която това поведение има за формиране на отделни личностни конструкти. Множество изследвания у нас и в чужбина, с убедителност доказват, че влиянията на различните равнища на родителска вискателност и сензитивност върху психосоциалното развитие на детето са сходни с тези разкрити при подобни изследвания при юноши.[5,15] Едни или други нива на параметрите на родителския стил – контрол, приемане, подкрепа, изисквания към детето – дават импликации върху самооценката, социалната компетентност, локуса на контрол, самоувереността, асертивността, аз-образа и др.[1,2,4,16]

Фигура 1

Кръгов модел на типовете родителско поведение, разположен в двуфакторния модел на E.S.Schaefer

В термините на теорията за стреса и справянето с проблемни ситуации същите конструкти се дефинират като лични ресурси, които детерминират процесите на оценка на ситуацията и избор на стратегия за справяне с проблема. Това ни дава основание за следните хипотези :

Хипотеза I вярваме, че определени измерения на родителското поведение се свързват по-силно с определен вид копинг стратегия, използвана от подрастващите. **Хипотеза Ia** че търсенето от страна на юношите и девойките на социална подкрепа и ресурси в трудни за тях

ситуации е пряко свързано с показателите по скалата “приемане-отхвърляне” на техните родители.

Хипотеза Ib Предполагаме, че активното, респективно избягващо поведение при решаване на проблемните ситуации с показателите на родителите по скалата “автономност-контрол”.

Хипотеза II Също така очакваме, че подобно на други възрастови групи и тук двата пола ще демонстрират значими различия в предпочитанията си към отделни видове копинг-стратегии.

Методи

За изследване процесите на справяне със стрес при юноши и девойки се използват най-често методиките предназначени за възрастни. Световната практиката е показала, че въпросникът COPE създаден от C. S. CARVER, J. K. WEINTRAUB и M. F. SHEIDER за предпочитани стратегии за справяне със стреса е подходящ за тази възрастова група. У нас той е адаптиран от Г.Карастоянов и успешно прилаган сред студенти и военнослужещи.[3,6] Метричините му характеристики при използването му сред юноши се променят, но все пак отделните скали запазват висока валидност. [8] В настоящото изследване, след направени айтем анализ, факторен анализ на фактори от първи и втори ред и проверка на коефициента алфа на Кронбах се откриха 7 независими скали. (Таблица1)

За целите на настоящото изследване е използван също въпросникът за родителско поведение на S. Schludermann & E. Schludermann (Schludermann & Schludermann, 1970) CRPBI / Children`s Report of Parental Behavior Inventory /, адаптиран за български условия от Ж. Балева. Въпросникът е изграден върху двумензионален модел създаден от модела на E. Schaefer [1,2]

Таблица 1

Вътрешна консистентност на 7-те скали след ревизия на COPE при извадка от юноши и девойки на възраст 15-18г. Сравнение на средните стойности по скалите при момчета и момичета

Наименование на скалите (брой айтеми)	Алфа на Кронбах	Пол	Mean	Std. Deviation	t-критерий
1. Търсене на социална подкрепа (8)	0,9	момчета	2,57	,73	t= —3.73 p<0.001
		момичета	2,99	,66	
2. Целенасочено решаване на проблема (12)	0,8	момчета	3,03	,43	Няма значими различия
		момичета	2,97	,44	
3. Обръщане към религията (4)	0,92	момчета	1,54	,74	t= —3.68 p<0.001
		момичета	2,00	,87	
4. Оттегляне от проблемната ситуация(7)	0,67	момчета	1,98	,50	Няма значими различия
		момичета	2,00	,51	
5. Отказ от целта(4)	0,63	момчета	1,63	,52	Няма значими различия
		момичета	1,59	,49	
6. Позитивна ре-интерпретация и приемане(8)	0,67	момчета	2,72	,55	t= —2.53 p<0.05
		момичета	2,92	,47	
7. Изразяване на емоции (4)	0,62	момчета	2,20	1,04	t= —2.29 p<0.10
		момичета	2,55	,70	

Участници и процедура на изследването

В изследването взеха участие 210 ученици от 31-во и 8-мо училище гр. София на възраст 15-18г / от 9 до 11 клас/ В процеса на обработка на данните броят на ИЛ намаля до N=195 от тях 50 – момчета и 145-момичета, което в проценти означава приблизително 25% - момичета и 75% - момичета. ИЛ не бяха подбирани по специален критерий и по нищо не се различаваха от техните връстници.

Таблица 2

Вътрешна консистентност (Cronbach`s Alpha) на скалите на CRPBI- българска адаптация.

Скала(айтеми)	Приемане-отхвърляне (9)	Поведенчески контрол (4)	Психологически контрол (8)
БАЩА	0,82	0,82	0,82
МАЙКА	0,79	0,57	0,60

Данните от изследването са обработени с математико-статистическия пакет SPSS 6.0. Направени бяха следните статистически процедури: Експлораторен факторен анализ на айтемно и субскално равнище, (метод на главните компоненти и ортогонална ротация -

VARIMAX), Изчисляване на основните моменти на разпределение на отделните променливи, Т-критерии за сравняване на средни величини, Дисперсионен анализ;

Резултати

Направеният t-тест показва наличието на статистически значими различия в нивата, на проявление на емоционално-фокусираните стратегии - *Търсене на социална подкрепа, Обръщане към религията, Изразяване на емоции* в групата на момичетата. Този резултат е в съответствие с получените данни при други изследвания на юноши и девойки със същия инструмент [8,9,].

Резултатите показват, че характерните за зрелостта полови различия по отношение на употребата на някои копинг-стратегии се наблюдават още в юношеска възраст. Следователно, полът е силен и постоянен фактор, предсказващ предпочитанията към отделни стратегии. Вж. Таблица 1

Фактът, че използваните в изследването инструменти – CRPBI и COPE демонстрират статистически значими различия по пол на изследваните лица и влиянието на пола на родителя предполага обработката и анализът на данните да бъдат извършени отделно за двата пола – момчета и момичета - последователно за баща и майка.

Въпросът, който се поставя при този анализ е какво влияние оказват различните нива родителски контрол и приемане при двата пола. Приложени са двуфакторни анализи, където зависимите променливи са 7-те типа копинг-стратегии, а независимите – пола и отделно всеки един от аспектите на родителското поведение за баща и майка .

В обобщение, основните резултати от анализа на данните са представени в таблица 3 и Таблица 4. Тези статистически показатели се операционализират в следните ефекти на различните измерения на родителското поведение върху използването на отделните стратегии:

Таблица 3

Средни стойности за двата пола по копинг-стратегии при различните групи по димензиите на родителското поведение – форма Баща*

Наименование на скалите	Пол	Приемане			Поведенчески контрол		
		ниски	умерени	високи	ниски	умерени	високи
1. Търсене на социална подкрепа	момчета	-	-	-	2,70 (13)	2,64 (17)	2,46 (15)
	момичета	-	-	-	2,74 (38)	3,00 (46)	3,17 (46)
2. Целенасочено решаване на проблема	момчета	3,17 (12)	2,91 (18)	3,05 (14)	-	-	-
	момичета	2,88 (39)	3,04 (53)	2,99 (36)	-	-	-
3. Обръщане към религията	момчета	-	-	-	1,69 (13)	1,16 (17)	1,68 (15)
	момичета	-	-	-	1,93 (39)	2,17 (46)	1,99 (46)
4. Оттегляне от проблемната ситуация.	момчета	-	-	-	2,13 (13)	1,99 (17)	1,72 (15)
	момичета	-	-	-	1,90	2,06	2,04

* В таблицата са представени единствено стойности имащи отношение към интеракционни ефекти. При презентация на доклада те ще бъдат графично представени, чрез мултимедия. (Бел.ав.)

1. Различните измерения на родителското поведение разкриват специфични ефекти върху стратегиите на справяне със стреса. Поведенческият контрол влияе най-силно върху юношеското поведение в проблемна ситуация. В по-малка степен фактор за избора на една или друга стратегия е Приемането от страна на двамата родители. Психологическият контрол е индиферентен по отношение на изследваните стратегии. (Фиг)

2. Ефектите на родителското поведение върху поведението на справяне на децата зависи от пола на родителя и от пола на детето. Поведението на бащата по-често се оказва фактор, които повлиява избора на поведение в проблемните ситуации и при двата пола. (Фиг

3. В зависимост от пола на родителя, родителското поведение повлиява употребата на различни копинг-стратегии. Използването на стратегиите ориентирани към когнитивна адаптация се повлияват едновременно от поведението и на двамата родители.

Таблица 4

Средни стойности за двата пола по копинг-стратегии при различните групи по дименсионна родителското поведение – форма Майка*

Наименование на скалите	Пол	Приемане			Поведенчески контрол		
		ниски	умерени	високи	ниски	умерени	високи
1.Търсене на социална подкрепа	момчета	-	-	-	2,64 -19	2,67 -11	2,46 -20
	момичета	-	-	-	2,96 -42	2,75 -43	3,21 -54
7.Изразяване на емоции	момчета	1,81 -12	2,49 -18	2,16 -20	-	-	-
	момичета	2,57 -36	2,46 -50	2,65 -53	-	-	-

Използването на емоционално-ориентираните стратегии се повлиява предимно от поведението на майката. Поведението на бащата повлиява поведенческата адаптация. (Фиг)

4. *Социалната подкрепа* се повлиява от нивата на поведенчески контрол на двамата родители по еднакъв начин при момчетата. При момичетата ефектите на пола на родителя се загубват при високи нива на контрол.(Фиг)

Заклучение

Извършените адаптационни и психометрични процедури по въпросника за предпочитани стилове на справяне със стреса изведоха добри и надеждни резултати по отделните скали. На основата на този инструмент бе проверена хипотезите свързани с първата и втората от задачите на емпиричното проучване.

Резултатите от сравнителния тест потвърждават хипотезата, че двата пола имат значими различия в предпочитанията си към отделни видове стратегии (хипотеза II).

Главата хипотезата, формулираща допускането за наличие на връзка между отделни измерения на родителското поведение (хипотеза I), се установи че *Поведенческият контрол* на бащата има силно влияние върху използването на следните стратегии: *Търсене на*

* В таблицата са представени единствено стойности имащи отношение към интеракционни ефекти.

социална подкрепа, Обръщане към религията, Оттегляне от проблемната ситуация, Избягващо поведение. Приемането от страна на същия родител влияе върху честотата, с която юношите и девойките използват стратегии на целенасочено решаване на проблема.

Поведенческият контрол на майката се свързва със степента на, Позитивната интерпретация и приемане на последиците от стреса, Търсене на социална подкрепа. Съществува връзка между Приемачото поведение и Позитивната интерпретация и приемане на последиците от стреса и Изразяването на емоции .

Като цяло родителското Подкрепящо поведение се свързва с използването на активни, ориентирани към разрешаване на проблема стратегии, позитивното реинтерпретиране на проблемната ситуация и с използването на стратегии ориентирани към регулация на емоциите, възникнали в резултат на стреса.

Хипотезата, допускаща, че търсенето на социална подкрепа зависи от поведението на родителите и най-вече от приемането на детето са потвърждава частично(хипотеза **Ia**). Резултатите показват, че Търсенето на социална подкрепа зависи от друго измерение на родителското поведение - Поведенческият контрол.

Резултатите потвърждават, допускането, че *родителският поведенчески контрол* оказва влияние върху използването на стратегии свързани с оттегляне от проблемната ситуация. Колкото по-контролирани са момичетата от страна на бащите си, толкова по-често те избират да се откажат от целите и желанията си, когато срещнат трудности. Обратно - момчетата, които са силно контролирани все повече търсят активни начини за преодоляване на трудностите и реализиране на успех (хипотеза **Iб**).

Осъзнавайки ограниченията, които характеристиките на извадката (неголемия размер и небалансираността ѝ по пол и възраст на изследваните лица) налагат върху приложимостта на получените резултати, се надяваме настоящото изследване, да намери своето място в тази нова и перспективна за изследване област.

Литература :

1. Балева Ж., Лещаров, Н. (1993) “Експлораторен анализ на възприеманите модели на родителско поведение в юношеската възраст” В : Годишник на СУ “Св.Кл. Охридски”, Философски Факултет, кн. *Психология* т. 86,
2. Балева Ж. (2001) “Родителски модели на поведение и дезадаптивно психосоциално функциониране в юношеска възраст” - автореферат, Канд. дисерт., СУ “Св.Кл. Охридски”
3. Карастоянов Г. (1995) “Изследване на влиянието на социалната подкрепа като модератор на стреса”, сп. *Българско списание по психология* бр.1, стр. 41-49
4. Кон, И. (1985) “Психология на средношколеца”, изд. Народна просвета, С.
5. Крайг, Г. (2000) “Психология развития” -пер. с англ., изд. Питер, М,
6. Русинова А., Карастоянов Г. (2000) “Психологичните типове по К.Юнг и стресът”, изд. Пропелер, С.
7. Темков, И. Попов, Х.(1987) “Стрес и кризи на личността”, С.
8. Compas B. E., Connor-Smith, J.K., Slatzman, H., Thomsen, A.H., Wadsworth, M.E. (2000) Responses to Stress in Adolescence : Measurement of Coping and Involuntary Stress Responses *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 68 No. 6 p. 976-992
9. Compas B. E., Connor-Smith, J.K., Slatzman, H., Thomsen, A.H., Wadsworth, M.E. (2001) Coping With Stress During Adolescence : Problems, Progress, and Potential in Theory and Research *Psychological Bulletin*, Vol. 127 No. 1 p. 87-127
10. Dubow, E., Griffith, M., Ippolito, M., (2000) Developmental and Cross – Situational Differences in Adolescents` Coping Strategies. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 29, pp.183-204

11. Folkman, S., (1984) Personal control and stress and coping processes : a theoretical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 46,pp.839-852
12. Folkman, S., Lazarus, R.S.,(1985) If It changes It Must Be a Process: Study of Emotion and Coping During Three Stages Of a College Examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 48, pp.150-170
13. Folkman, S., Lazarus, R.S., Gruen, R.,and De Longis,A., (1986) Appraisal, Coping, Heath Status, and psychological Symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 50 pp. 571-579
14. Holohan, C.J., Moos, R.H.,(1985) Life Stress and Health: personality, Coping and Family Support In Stress Resistance. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 49,739-747
15. Kaplan, P.S., (1986) A Child's Odyssey - Child and Adolescent Development, West Publishing Company , New York
16. Tatar, M. (1998) Significant Individuals in Adolescence : Adolescent and Adult Perspectives. *Journal of Adolescence* Vol.21, №6 pp.691-702